

AR

2011/3

Arhitektura, raziskave
Architecture, Research

UDK 398(497.47)
COBISS 1.02

KATJA HROBAT VIRLOGET

41 - 46

USTNO IZROČILO O KRAŠKI
KRAJINI. O ČASU, PROSTORU IN
MITIČNI BABI

*THE ORAL TRADITION OF THE KARST
LANDSCAPE. ON TIME, SPACE AND
THE MYTHICAL BABA*

Fakulteta za arhitekturo
Inštitut za arhitekturo in prostor
Ljubljana 2011

ISSN 1580-5573

AR

Arhitektura, raziskave
Architecture, Research
2011/3

Fakulteta za arhitekturo
Inštitut za arhitekturo in prostor
Ljubljana 2011

Fakulteta za arhitekturo
Inštitut za arhitekturo in prostor

ISSN 1580-5573
ISSN 1581-6974 (internet)
<http://www.fa.uni-lj.si/ar/>

revija izhaja trikrat letno / published three times a year

urednik / editor
prof dr Borut Juvanec

regionalna urednika / regional editors
prof dr Grigor Doytchinov, Avstrija
prof dr Lenko Pleština, Hrvaška

uredniški odbor / editorial board
prof dr Vladimir Brezar
prof dr Peter Fister
prof dr Borut Juvanec
prof dr Igor Kalčič
doc dr Ljubo Lah

znanstveni svet / scientific council
prof dr Paul Oliver, Oxford
prof Christian Lassure, Pariz
prof Enzo d'Angelo, Firenze

recenzentski svet / supervising council
prof dr Kaliopa Dimitrovska Andrews
akademik dr Igor Grabec
prof dr Hasso Hohmann, Gradec
prof mag Peter Gabrijelčič, dekan FA

tehnični urednik / technical editor
doc dr Domen Zupančič

prelom / setting
Astroni d.o.o.

lektoriranje, slovenščina / proofreading, Slovenian
Karmen Sluga

prevodi, angleščina / translations, English
Milan Stepanovič, Studio PHI d.o.o.

klasifikacija / classification
mag Doris Dekleva-Smrekar, CTK UL

uredništvo AR / AR editing
Fakulteta za arhitekturo
Zoisova 12
1000 Ljubljana
Slovenija

naročanje / subscription
cena številke je 17,60 EUR / price per issue 17,60 EUR
za študente 10,60 EUR / student price 10,60 EUR
dekanat@fa.uni-lj.si

revija je vpisana v razvid medijev pri MK pod številko 50
revija je dosegljiva in ali indeksirana na naslednjih mestih:
Cobiss, ICONDA, MIT digital library, CEEOL, DLib, UL FA AR

za vsebino člankov odgovarjajo avtorji / authors are responsible for their articles

revijo sofinancirata / cofinanced
JAK, Javna agencija za knjigo RS
MŠŠ, Ministrstvo za šolstvo in šport

tisk / printing
Tiskarna Bograf

Uvodnik / Editorial	1		
Članki / Articles			
Borut Juvanec	5	Romana Kačič, Mattias Lidén	63
KAMEN, KRAS, ARHITEKTURA / STONE, THE KARST PLATEAU, ARCHITECTURE		REVITALISATION OF VINEYARDS IN THE TERRACED LANDSCAPE ON THE KARST RIDGE OF TRIESTE / OŽIVLJANJE VINOGRADOV V TERASASTI POKRAJINI TRŽAŠKEGA KRAŠKEGA ROBA	
Domen Zupančič	15	Eda Belingar	71
SPLOŠNI ORIS EKONOMIKE Z VIDIKA IZUMLJANJA PROSTORSKIH OBLIK / A GENERAL OUTLINE OF ECONOMICS FROM THE VIEWPOINT OF INVENTING SPATIAL FORMS		UPORABA KAMNA V ŽIVLJENJU KRAŠEVCEV / THE USE OF STONE IN THE LIFE OF THE KARST PEOPLE	
Andrej Kranjc	23	Barbara Jordan, Neža Pahor, Teja Bajt, Maja Brate	79
POMEN KRASA ZA KRASOSLOVJE / THE SIGNIFICANCE OF THE KARST FOR KARSTOLOGY		ŽIVLJENJE NA KRASU / LIFE IN THE KARST	
Mitja Guštin	27	Maja Uranič, Blaž Mlinšek, Katja Malus	83
GRADIŠČA – ODSEVI PRAZGODOVINSKE POSELITVE / HILLFORTS – REFLECTIONS OF PREHISTORIC SETTLEMENT		KRAŠKE ZGODBE / STORIES FROM THE KARST	
Jadran Kale	33		
UPRAVLJANJE KULTURNIM RESURSIMA KRŠKIH KRAJOLIKA / MANAGING THE CULTURAL RESOURCES OF KARST LANDSCAPES			
Beatriz Tomšič Čerkez	37		
KRAS2011: IZKUŠENJSKO UČENJE KOT KLJUČ ZA RAZŠIRJANJE ZNANJA O VREDNOTAH KAMNA / THE KRAS2011: EXPERIENTIAL LEARNING AS A KEY TO DISSEMINATING KNOWLEDGE ABOUT THE VALUE OF STONE			
Katja Hrobat Virloget	41		
USTNO IZROČILO O KRAŠKI KRAJINI. O ČASU, PROSTORU IN MITIČNI BABI / THE ORAL TRADITION OF THE KARST LANDSCAPE. ON TIME, SPACE AND THE MYTHICAL BABA			
Jelena Uršič	47		
ZNANJE, IZKUŠNJE IN ZABAVA V KAMNU / KNOWLEDGE, EXPERIENCE AND ENTERTAINMENT INVOLVING STONE			
Tina Demšar Vreš	51		
PREPLET KRAJINE IN AVTOHTONE ARHITEKTURE OTOKOV SEVERNEGA KVARNERJA / THE INTERTWINING OF LANDSCAPE AND NATIVE ARCHITECTURE OF THE NORTHERN KVARNER ISLANDS			
Jasna Fakin Bajec	59		
USTVARJANJE KRAŠKE KULTURNE DEDIŠČINE MED TEORIJO IN PRAKSO / CREATING KARSTIC CULTURAL HERITAGE BETWEEN THEORY AND PRACTICE			

This **special issue of AR 2011 3** bears the special stamp of the Karst: it deals primarily with stone. It is primarily devoted to the conference papers of the Karst2011 conference which took place on December 20, 2011 at the Hotel Maestoso in Lipica. The conference was organised as a Promotion of Science by the Slovenian Research Agency (ARRS) within the framework of the Karst2011 project, which is supported by UNESCO, SASA (Slovenian Academy of Sciences and Arts), the University of Ljubljana, the Mediacarso company and Kras magazine. On the occasion of the proposed establishment of the Dry Stone Wall Organisation of Slovenia, letters of support were received from professional organisations from around the world:

The introductory plenary lectures were by Professor Juvanec and Assistant Professor Zupančič. Prof. **Borut Juvanec** presented an outline of architecture in stone, of the types of constructions for which it can be used and the objects that people have assembled from stone. The title is **Stone, the Karst, architecture**. Stone is one of the earliest materials to be used by humans in the construction of dwellings. Yet stone structures are not merely dwellings; they can also be sanctuaries, sites of miracles or divination, tombs, traps, practical structures for storing water, improving soil fertility, health, or for protection, even against plague. In the paper **A general outline of economics from the viewpoint of inventing spatial forms**. Economics is Assistant Prof. **Domen Zupančič** presents economics as one of the parameters in the construction of stone elements. Economics is more important than is generally believed: it has a particular influence on shaping compositions in stone. An analytical presentation of a structure has to provide a critical assessment so that we can objectively confer it a place in architecture.

Lectures:

The significance of the Karst for karstology by Prof. **Andrej Kranjc**, member of the Slovenian Academy of Sciences and Arts (SASA), Ljubljana

Prof. Kranjc's lecture is exceptionally important for presenting issues connected to the Karst. A review of names and identities of the area extends back to pre-historic times, as the Romans, in fact, adopted the existing name, *Carsus*; its first Slovene version dates back to at least the ninth century. Hohenwart (1830) defined the karstic region as extending from the Udine area across the Slovenian Karst, Dalmatia, Herzegovina, Albania to Greece, and ending in Zakintos.

The policy of the Karst: landscapes of integration, Dr. **Jadran Kale**, University of Zadar, City Museum of Šibenik

The characteristics of the karst landscape have changed little since the Roman occupation, feudalism and the recent past of enforced industrialism: it is all a matter of stone and economics, the technology of agriculture and animal husbandry. Today, we are witnessing a revitalisation of tangible and intangible cultural heritage, which is why activities regarding the organisation of preservation are so much more important.

Prehistoric forts: forms of settlement in the Karst, Prof. **Mitja Guštin**, University of Primorska, Institute for Mediterranean Heritage

Significant information about the number of stone structures in the prehistoric period comes as a surprise: not because of the number of such structures, but because of our ignorance. The walls marking the culture of the former inhabitants are still standing and should, first of all, be presented to a wider public.

Posebna številka AR 2011 3 nosi posebni pečat Krasa: obravnava predvsem kamen. Objavljeni so predvsem nastopi na konferenci Kras2011, ki je tekla 20. decembra 2011 v hotelu Maestoso v Lipici. Konferenca je bila organizirana kot Promocija znanosti ARRS, Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije, v okviru programa Projekta Kras2011, ki ima pokrovitelje: UNESCO, SAZU Slovensko akademijo znanosti in umetnosti, Univerzo v Ljubljani, družbo Mediacarso, revijo Kras. Ob predlagani ustanovitvi Organizacije za suhi zid Slovenije so poslale pisma stanovske organizacije v svetu:

CERAV, Centre d'Etudes et de Recherches sur l'Architecture Vernaculaire, Paris

ARTE, Asociacion por la Arquitectura rural Tradicional de Extremadura, Caceres

4 Grada - DRAGODID, Komiža Hrvatska

AMPS, Alleanza Mondiale per il Paesaggio Terazzato, Arnasco Genova

ISIS Symmetry, Int. Society for the Interdisciplinary Study of Symmetry, Melbourne - Budapest

Uvodni plenarni predavanji sta imela profesor Juvanec in docent Zupančič. Prof. **Borut Juvanec** je podal oris arhitekture kamna, kaj vse je v kamnu mogoče in kaj vse je človek s kamnom sestavil. Naslov je **Kamen, Kras, arhitektura**. Kamen je eden prvih gradnikov človekovega bivališča. Kompozicije iz kamna pa niso le bivališča, so tudi svetišča, objekti za prikazovanje čudeža ali napovedovanja sreče, so grobnice, pasti in uporabni objekti za pridobivanje vode, pa za pospeševanje plodnosti tal in zdravja, zaščite, celo pred kugo. Docent **Domen Zupančič** je predstavil ekonomiko kot enega vodil pri konstruiranju elementov v kamnu. Naslov njegovega nastopa je bil **Splošni oris ekonomike z vidika izumljanja prostorskih oblik**. Ekonomika je pomembnejša kot mislimo: posebej vpliva na oblikovanje kompozicij v kamnu. Analitična predstavitev objekta mora zagotoviti kritično presojo, da ga lahko objektivno umestimo v arhitekturo.

Predavanja:

Pomen Krasa za krasoslovje, akademik prof. dr. **Andrej Kranjc**, SAZU Ljubljana

Za odstiranje problematike Krasa je predavanje akademika Kranjca izjemnega pomena. Pregled poimenovanja in umeščanja prostora sega v predzgodovino, saj so jo že Rimljani povzeli kot *Carsus*, prva slovenska inačica pa sega vsaj v deveto stoletje. Prostor kraškega sveta sega po Hohenwartu (1830) od Vidma preko našega Krasa in Dalmacije, Hercegovine, Albanije do Grčije, na Zakintosu.

Politika krša: krajobrazi integracije, dr. **Jadran Kale**, Univerzitet u Zadru, Gradski muzej Šibenik

Krajske značilnosti kraškega sveta so se od antičnih centurij, skozi fevdalizem do polpretekle dobe prisiljenega industrializma le malo spreminjale: gre za kamen in za ekonomiko, za tehnologije agrikulture in živinoreje. Danes smo priča oživljanju snovne in nesnovne kulturne dediščine, zato so posegi v organizacijo ohranjanja toliko pomembnejši.

Prazgodovinska gradišča – oblika poselitve na Krasu, prof. ddr. **Mitja Guštin**, Univerza na Primorskem, Inštitut za dediščino Sredozemlja

Pomembna informacija o številu kamnitih struktur iz predzgodovinske dobe preseneča: ne zaradi števila, pač pa

The methods of using stone for defensive purposes (walls, forts) should be included in a system representing the karstic world as having the oldest stone constructions.

Bioclimatic Architecture, the symbiosis between people and water in Bosnia and Herzegovina, Prof. **Ahmet Hadrović**, Dean, University of Sarajevo, Faculty of Architecture

Water is the key element in the symbiosis between people and nature. Architecture enacts this symbiosis. Examples in Herzegovina corroborate this statement.

Wells in the Karst: the phenomenon, construction types, forms, **Eda Belingar**, ZVKDS (Institute for the Protection of Cultural Heritage), Nova Gorica

A review of karstic water wells requires a system involving technological, formal and usage criteria. Wells in the Karst are either open or closed, for private or public use, and their content and ownership are more or less indicated.

The Karst in the heart and eyes, **Jadran Sterle**, RTV Ljubljana
The Karst has a particular visual image, in which rustic identity and today's 'urban-rural' culture intertwine, a composition of both. This composition has to provide a higher value. With the aid of today's technologies, we must cultivate it, develop it and above all publicly show it. All factors must be taken into consideration: the virtual and the physical, and the spiritual values of the people who with their way of seeing and feeling continue to enrich this heritage. A presentation must include all these elements.

Dry stone wall – a habitat, Dr. **Andrej Gogala**, Museum of Natural Science of Slovenia

An exceptionally interesting presentation of life among the stones as only a dedicated biologist could produce - one who discovers, sees and knows the secrets of life which usually remain hidden from the average person. The presentation of this modest life also illustrates human efforts to survive among the stones from pre-history to the present.

Oral traditions about the Karst landscape, Assistant Prof. **Katja Hrobat Virloget**, University of Primorska, Science and Research Centre (ZRS)

There is an important area of human culture which is linked with space (death, for example, is linked with boundaries) which is all too little investigated and known to the public, including researchers. The other world, oak and cadastral boundaries, bear witness to this fact. An example is Baba, a figure from the karstic world, who is also an archaic pan-European mythical figure.

Creating Karst cultural heritage between theory and practice, Dr. **Jasna Fakin Bajec**, Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts (ZRC SAZU)

Understanding cultural heritage also involves the significance of preserving and protecting cultural artefacts of our forebears.

Solitary rocks in the popular tradition of Lokev, **Boris Čok**, master builder of dry stone walling, Lokev

Solitary rocks are particularly shaped stones or stone structures whose shapes have prompted people to adopt them and bestow with special characteristics; these may be physical (their extent), mythical, quite practical (water, survival) or merely visual (height, similarity, form). The values of these characteristics were generated by people, and their understanding of the values represented by shapes, names and beliefs. Around Lokev, evidence for this phenomenon is abundant.

The cultural heritage of North Velebit – characteristics, interpretation, models of revitalisation and sustainable use, **Rene Lisac**, architect, trainee researcher at the University

zaradi našega neznanja. Zidovi, ki označujejo kulturo nekdanjih prebivalcev, še stojijo in bi jih bilo treba predvsem predstaviti širši javnosti. Način uporabe kamna v obrambne namene (zidovi, gradišča) moramo kot najstarejše kompozicije vključiti v predstavitveni sistem kraškega sveta.

Bioclimatic Architecture, the symbiosis between people and water in Bosnia and Herzegovina, prof. dr. **Ahmet Hadrović**, dekan, Univerzitet u Sarajevu, AF

Voda je ključni element simbioze človeka z naravo. Arhitektura to simbiozo udejanja: s svojimi elementi ji omogoča delovanje, istočasno pa spreminja krajino, da ta postane še pomemnejši element človekovega posega vanjo. Primeri iz Hercegovine to potrjujejo.

Vodnjaki na Krasu, pojav, načini gradnje, oblike, **Eda Belingar**, ZVKDS Nova Gorica

Pregled kraških vodnjakov zahteva sistem po tehnologiji, po oblikah, po uporabi. Vodnjak na Krasu je odprt ali zaprt, za javno ali za zasebno rabo, z bolj ali manj označeno vsebino in lastništvom.

Kras v srcu in očeh, **Jadran Sterle**, RTV Ljubljana

Kras ima svojevrstno vidno podobo, kjer se prepletajo kmečka istovetnost in današnja 'meščansko-podeželska' kultura. Sestav obeh mora zagotoviti višjo vrednost. S pomočjo današnjih tehnologij moramo to gojiti, razvijati in javnosti predvsem pokazati. Upoštevanje vseh: navidezne in dejanske, fizične predstavitve in duhovnih vrednot človeka, ki s svojim videnjem in čutenjem bogati to dediščino tudi danes, v predstavitev je treba vgraditi vse te elemente.

Suhi zid – življenjski prostor, dr. **Andrej Gogala**, Prirodoslovni muzej Slovenije

Izjemno zanimiv prikaz življenja med kamni, kot ga lahko prikaže le predan biolog, ki odkriva, vidi in pozna skrivnosti življenja, ki so navadnemu človeku običajno skrite. Predstavitev skromnega življenja ponazarja napore tudi preživetja človeka v kamnu, vse od prazgodovine do danes.

Ustno izročilo o kraški krajini, doc. dr. **Katja Hrobat Virloget**, Univerza na Primorskem, ZRS

Pomembno področje kulture človeka, ki je povsem presenetljivo vezano na prostor (smrt na primer na razmejnice) je vse premalo raziskovano in v javnosti - tudi v strokovnih - premalo poznano. Onostranstvo, hrast in katastrske razmejnice so dokaz še danes. Primer je baba, ki kaže v vseevropskem prostoru arhaičen mitski lik, ne le v kraškem svetu.

Ustvarjanje kraške kulturne dediščine med teorijo in prakso, dr. **Jasna Fakin Bajec**, Znanstveno raziskovalni center SAZU

Razumevanje kulturne dediščine vključuje tudi pomen ohranjanja, zaščite in varovanja kulturnih stvaritev prednikov.

Kamniti osamelci v ljudskem izročilu Lokve, **Boris Čok**, mojster suhega zidu, Lokev

Kamniti osamelci so kamni ali kamnite structure posebnih oblik, ki so jih zaradi tega ljudje posvojili in jim dodali posebne lastnosti. Te so lahko fizične (doseg, razkorak ...) ali tudi mitske, povsem uporabne (voda, preživetje ...) ali le vizualne (višina, podobnost, oblikovanost ...). Vrednote so si ljudje ustvarili sami, razumevanje vrednot pa je podkrepljeno z oblikami, s poimenovanjem, z verovanjem. Okolica Lokve je s temi dokazili izjemno bogata.

Kulturna baština Sjevernog Velebita - karakteristike, interpretacija, modeli obnove i održivog korištenja, **Rene Lisac**, arhitekt, mladi raziskovalec Sveučilišta u Zagrebu, AF (**Martina Ivanuš, Grga Frangeš**)

of Zagreb, Faculty of Architecture (**Martina Ivanuš, Grga Frangeš**)

The theoretical system of the culture of North Velebit, with its pastoral life-style and traditional high-mountain architecture is the outcome of a serious scholarly investigation of architecture, ethnology and landscape architecture. Interesting graded transitions are described, which above all define architecture: size, form and details, which are the result of the available materials and environment, as well as people's requirements and skills. The objective of the proposed model is to produce an active system for preserving cultural heritage which will operate harmoniously from interpretation to implementation.

Karst2011: the significance of vernacular architecture in training and education, Assistant Prof. **Beatriz Tomšič Čerkez**, University of Ljubljana, Faculty of Education

The school system has usually ignored vernacular architecture and never mentions it. Endeavours to present the culture of our forebears should be included throughout the whole of a person's education, from nursery school to university if we wish to keep our culture alive. In the case of stone, the task is simple, as students are exposed to both theory and practice in the natural environment. The Karst2011 project has produced some good results in this context.

The Karst and Lipica, **Nataša Kolenc**, architect, Lipica Stud Farm

The Karst and Lipica Stud Farm are linked together by the landscape and karstic phenomena. Hence, issues which at the Stud Farm are additionally linked to economics, tourism and technological processes. The Lipikum Museum adds the cultural component. The Museum is an example of good practice in terms of museology issues, presentations and the arrangement of space.

The conference concluded with the adoption of conclusions on the process for establishing the Dry stone Organisation of Slovenia and by setting up the organisation of the Karst2011 project. One of the first sub-projects of Karst2011 will also 'The cultural landscape of the karstic world', a kind of live museum of the karst from the historical perspective from Udine to Zakintos.

The current issue mainly contains conference papers. I hope you enjoy them.

Editor

Teoretski sistem kulture severnega Velebita s pašniškim načinom življenja in planšarsko arhitekturo je plod resnega znanstvenega in raziskovalnega arhitekture, etnologije in krajinarstva. Zanimivi stopničasti prehodi definirajo predvsem arhitekturo: velikost, oblikovanost in detajle, kar je plod dosegljivih materialov in okolja, pa potreb in možnosti ljudi. Cilj postavljenega modela je postavitev aktivnega sistema ohranitve kulturne dediščine, ki teče od interpretacije do izvedbe skladno.

Kras2011: pomen vernakularne arhitekture v vzgoji in izobraževanju, doc. dr. **Beatriz Tomšič Čerkez**, Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta

Šolski sistem je do zdaj praviloma vernakularno arhitekturo prezrl in je sploh ni omenjal. Naporji za predstavljanje kulture naših dedov že od vrta in vse do univerze so nujni, če hočemo ohraniti kulturo tudi na tem področju. Na primeru kamna je to še najbolj preprosto, saj dobijo učenci teorijo in prakso prikazano v naravi. Projekt Kras2011 kaže v tem kontekstu že kar nekaj rezultatov.

Kras in Lipica, Arhitektka **Nataša Kolenc**, Kobilarna Lipica
Kras in Kobilarna Lipica sta povezani s krajino in s kraškimi pojavi. Od tod problematika, ki je v Kobilarni vezana še na ekonomiko, na turizem in na tehnološke procese. Kultura je vključena z muzejem Lipikum, ki je vzorčen primer dobre prakse, tako v problematiki muzealstva, predstavitev in urejanja prostora.

Konferenca je končala delo s sprejetjem sklepov: o začetku postopka za ustanovitev Organizacije za suhi zid Slovenije in z oblikovanjem organov Projekta Kras2011, v okviru katerega bo eden prvih podprojektov tudi 'Kulturna krajina kraškega sveta', nekak živi muzej krasa v zgodovinskih okvirih med Vidmom in Zakintosom.

V reviji so pretežno članki z nastopov konference. Upam, da vam bodo všeč.

urednik

Članki / *Articles*

USTNO IZROČILO O KRAŠKI KRAJINI. O ČASU,
PROSTORU IN MITIČNI BABITHE ORAL TRADITION OF THE KARST LANDSCAPE. ON TIME, SPACE AND THE
MYTHICAL BABA**izvleček**

Prispevek je izsek iz etnološke raziskave o percepciji časa in prostora skozi ustno izročilo o krajini Krasa. V tradicionalnem mišljenju se naracija mitične ter daljne preteklosti odvija skozi prostorsko dimenzijo, v kraški krajini. Temeljni prostorski koncept je meja (med svetovi), kar se v krajini kaže v ritualnem in mitičnem pomenu katastrskih mej. V Nanosu je mogoče prepoznati mitično vlogo osi stvarstva. Poleg srenjske meje je posrednik z onstranstvom tudi hrast, čigar pomen se je ohranil v kraškem narečju. Raziskava je pokazala na strukturno razdrobljenost kraških vasi, ki se ločijo na manjše identitete po prostorskih enotah. Prispevek končuje z ostankom arhaične mitologije, ki jo na Krasu prepoznamo v folklornem liku Babe.

abstract

The contribution is a small part of an ethnological investigation of the perception of time and space in the oral tradition of the Karst landscape. In the traditional way of thinking, the narration of the mythical and remote past unfolds in a spatial dimension, in the Karst landscape. The fundamental spatial concept is the boundary (between worlds), which is manifested in the landscape in the ritual and mythical significance of cadastral boundaries. Mount Nanos can be considered in its mythical role as the axis of the universe. Beside the community boundary, oak, too, is a mediator for the world beyond, whose significance is preserved in the karstic dialect. The investigation pointed to the structural fragmentation of karstic villages, which are divided into smaller identities by spatial units. The contribution concludes with a remnant of the archaic mythology of the Karst, the folklore figure of Baba.

ključne besede

čas, prostor, meja, baba, Kras, folklor, mitologija.

key words

time, space, boundary, baba, Karst, folklore, mythology

Raziskava o percepciji časa in prostora prek ustnega izročila na Krasu je pokazala, da se v tradicionalnem mišljenju naracija mitične ter daljne preteklosti odvija prek prostorske dimenzije, v kraški krajini (Hrobat 2010a). Ljudje o daljni preteklosti povedo le to, kar je zapisano v krajini (Zonabend 1993: 16). Krajina s svojo materialno podobo daje iluzijo večnega trajanja. V njej ljudje berejo o svojih prednikih, ajdih – prvih poganih, Turkih, o Atilovih zakladih, krščanskih čudežih itd. Prek prostorske kontinuitete z naselji v bližini, kjer naj bi živeli mitični ajdi, se skupnost dojema kot avtohtona, "od vekomaj" na tem mestu, s čimer opusti tiste elemente, ki je ne poistovetijo s prostorom, ki ga zaseda. V kraški krajini so svoje čudeže udejanjali Bog ob svojem stvarjenju sveta in krščanski svetniki. Tako je tradicionalna miselnost prenesla krščanski čudež z ravni abstrakcije v konkretno vaško krajino, s čimer je bilo območje vaške skupnosti posvečeno z direktnim božanskim posegom. Tudi M. Halbwachs ugotavlja, da se je krščanski kolektivni spomin vpisal v kraje Svete zemlje, s čimer si je priskrbel iluzijo trajnosti. Določena resnica se lahko namreč fiksira v spomin skupine, če se predstavi v konkretni obliki nekega dogodka, osebe ali kraja. Kolektivne identitete se strukturirajo okoli časovno-prostorskih referenc, ki utrjujejo spomin skupne preteklosti (Halbwachs 1971: 124; 2001). Skupno vsem izročilom o daljni preteklosti je, da se čas oziroma preteklost kaže kot vidik prostora, krajine. V tradicijski miselnosti od časa oziroma preteklosti kot abstraktne kategorije ostane bore malo, saj ga ta konkretizira v domači krajini (Hrobat 2010a: 35-60). Tako kot čas je tudi prostor socialni konstrukt. Njegove konceptualizacije so posledica spreminjajočih se zgodovinskih kontekstov ter kulturnih specifik (Descola, Pálson 1996). Ker vsaka skupnost ustvarja, oblikuje, spreminja in izrablja prostor

glede na svoj sistem reprezentacije sveta, se prostor kaže kot način manifestacije ali izražanja skupnosti (Geertz 1972; Cadoret 2007). Človek si ni zamišljal prostora kot tridimenzionalni sistem po sodobnem zahodnjaskem modelu, temveč je trem vidnim dimenzijam dodal četrto, ki je predstavljala onstranstvo. Da se ni izgubil v nepredvidljivem prostoru, je vzpostavil določeno logiko, pravila, ki natančno določajo mesta vstopanja nadnaravnega v tostranski svet. Da bi razumel prostor, ga uredil, ga je diferenciral z vnosom koncepta meje, ki izhaja iz sistema binarnih opozicij (Lévi-Strauss 1989) in je hkrati posrednik med nasprotjema, ki ju razločuje (van Gennep 1977; Leach 1983; Dragan 1999 itd.). Dualistična perspektiva, ki navadno ustreza nasprotju "sveto" in "profano", se kaže v različnih percepcijah prostora, kot so "socialni", "osvojen" in "organiziran" prostor v nasprotju z "divjim", "neosvojenim" in "kaotičnim" (Douglas 1993; Eliade 1987; Radenković 1996; Risteski 2005). Na Krasu so se srenjske meje tako v ritualnem kot folklornem vidiku pokazale kot posredniki z onstranstvom. V ustnem izročilu Rodika se ob katastrski meji odpirajo prehodi v onstranstvo, prikazujejo se bitja, ki so povezana s posredovanjem med obema svetovoma, izvajajo se umori, razkosanje trupel bitij tega in onega sveta, pokopi itd. (Hrobat 2009, 2010a: 70-106). Podobna motivika nastopa na teritorialnih mejah tudi v širši slovenski in evropski folklori, pri čemer mnogi avtorji interpretirajo smrti in grobove na njih kot žrtvovanja (Grafenauer 1957; Dragan 1999: 42-65, 99; Kvideland 1993: 19). Poseben pomen mej se kaže v umestitvi svetih točk nanje ali v obrednih obhodih v Makedoniji in drugod (Šmitek 2004: 213-214, Risteski 2005: 216-217). Na ozemelske meje so bili v antični Grčiji postavljeni templji, ki naj bi jih varovali bogovi, v rimskem času pa so na mejnikih žrtvovali bogu Terminu (Guettel Cole 2004: 67-68, 77; Dilke

1971: 98-108). Mejna črta pomerij, ki naj bi jo ob ustanovitvi mesta Rim obredno zoral mitični ustanovitelj Rómul, je bila prav tako religioznega pomena (Segaud 2008: 102, 121). Obredni vidik srenjskih mej se odraža v "mrtvaških počivalih" (Hrobat 2010a: 107-118; 2010b). Gre za posebna mesta na pogrebnih procesijah, torej na tistih poteh človeka, ki so najbolj pomembne v razločevanju dveh svetov, živih in mrtvih (Hrobat 2010a: 107-108). Ljudje iz pogrebnega spreveda so se tu ustavili, prekrizali, zmolili, menjali nosače krst in postavili mrliča na tla, kar drugje, z izjemo križišč, ni bilo mogoče zaradi nevarnosti kontaminacije sveta živih s smrtjo. Analiza je pokazala, da "mrtvaška počivala" ležijo ravno ob katastrskih mejah. Nekaj izjem je ob vodi, ki je podobno kot srenjska meja veljala za posrednika z onstranstvom (Mencej 1997). Podatek govori v prid hipotezi, da so v pomanjkanju površinske vode na Krasu vlogo vode kot prehoda v onstranstvo prevzele katastrske meje. S tega stališča postane razumljivo, da so se ravno na srenjskih mejah, kjer se že v folklori odpirajo prehodi v onstranstvo, odvijale obredne dejavnosti. "Mrtvaška počivala" je mogoče razumeti v kontekstu obredov prehoda, prekoračitve, ki so po van Gennepovi teoriji (1977) del tradicijskega koncepta mej in omogočajo prehode med različnimi socialnimi statusi, teritorialnimi in časovnimi stanji.

Slika 1: Na kamnu pred cerkvijo na Repentabru naj bi bila Marijina stopinja, s čimer naj bi nakazala, kje graditi cerkev.

Figure 1: The stone in front of the church in Repentabor supposedly bears a footprint of St. Mary which indicated where the church should be sited.

Krajina je prepletena z mejnimi mesti, preko katerih sile z onstranstva vdirajo v "naš" svet, zato jih poskuša človek z obredi obvladati (Dragan 1999: 174). Meja med tujim in domačim, naravo in kulturo je premična. "Svetost" prostora oziroma njegova prehodnost z onstranskim se v izolinijah zmanjšuje od središča, od hiše (ognjišče, bohkov kot...) prek praga hiše do ograde ali meje dvorišča, meje vasi (Radenković 1996; Risteski 2005; Mencej 2005), kar kažejo tudi izročila o mestih vdora nadnaravnega na Krasu (Hrobat 2010a, 119-138). V kraškem narečju se je ohranil pomen hrastovega gozda kot meje z onstranstvom, saj prav hrastovemu gozdu pravijo domačini meja (Hrobat 2010a: 154-156). Na splošno so hrasti veljali za sveta drevesa tako v slovanskih kot indoevropskih izročilih (Dragan 1999: 90; Šmitek 2004: 63, 80-84; Risteski 2005: 258-260; Katičič 2008: 55, 111, 116). Hrastovo vlogo medija z onstranstvom nakazujejo tudi izročila s Krasa, saj se v Pliskovici v njem prikazuje Mater Božja, izpod njega prihajajo novorojenčki, ki v tradicijski miselnosti veljajo za tujce z drugega sveta ali celo sveta mrtvih, "tujce" (Risteski 2001: 167; Dragan 1999: 287, 292, 298-299), in je na križišču v Gropadi obdarjen z magičnimi močmi (Hrobat 2010a: 156-159).

Prehod med svetovi je najbolj propusten na križiščih, zato se ob njih v najbolj nevarnem času, na ivanje s kresi izvaja zaščita pred

vdorom sil z onstranstva. Pripovedi s Krasa in Istre govorijo o srečevanju prikazni, o klicanju hudiča na križiščih, na njih se bojujejo nadnaravna bitja, se zbirajo ali razkrivajo čarovnice, nanje je umeščena večina magičnih, očiščevalnih obredov, po izročilu se križišča mora blagoslavljeni itd. (Hrobat 2010a: 130-139). Na križišču oziroma ob sotočju dveh rek že Homer opravi obredno daritev, da se mu odpre podzemlje (Odiseja K-X, 512-518). Tudi Rómul naj bi v obredni utemeljitvi Rima daroval v grobnici na križišču dveh osi, cardo in decumanus, s čimer je bil Rim postavljen v središče sveta (Dragan 1999: 162; Segaud 2008: 110).

Slika 2: Mrtvaški breg na tromeji med Komnom, Gabrovico in Tomačevico. Mrtvaška počivala nastopajo pod različnimi ledinskimi imeni, kot so Križen drev, Mrtvaški breg, Mrtvaški hrib, Počivala itd.

Figure 2: "Slope of the Dead" at the meeting point of three boundaries between Komen, Gabrovica and Tomačevica. Dead rest sites (resting places for the men carrying a dead man to the cemetery) have various field names such as Križen drev, Mrtvaški breg, Počivala etc.

Svoj popek, središče sveta, so si v ritualni krajini določile vse mitologije od Indije do Skandinavije (Michel 1994: 165-169). Kar je E. Leach zapisal o dvumnosti meje, ki je brezčasna, nevsakdanja, na meji sveta (Leach 1983 (1976), 54), je pred njim povedal že M. Eliade s teorijo "središča sveta" (Eliade (1957) 1987; Dragan 1999: 95). V brezobličnem prostoru je središče tisto, ki ustvari prelom in kvalificira prostor. Religiozni človek organizira in orientira prostor v odnosu do svetega, ki ga razume kot središče človekovega življenja, "popek" sveta (1987: 8-65; 1992, 21-30).

Na ravni bivalnega prostora, hiše, vlogo sedišča, kjer poteka komunikacija med svetovi, prevzame ognjišče že od grške antike naprej (Vernant 2001, 147-200), pri čemer je bilo tudi na Balkanu središče obredno-religijskega življenja (Risteski 2005: 133-135). V tem kontekstu je mogoče razumeti izročilo s Krasa, po katerem se iz ognjišča sliši glasove iz sveta mrtvih (Hrobat 2010a, 140-141). V izročilu o krajini Krasa je simbole axis mundi mogoče prepoznati v drevesih, križiščih, vodi in/ali cerkvi v središču kraških vasi. Simbolične predstave o svetovni gori, ki predstavlja središče stvarstva ali svetovno os, so na mikroravni prevzeli hribi po imenu Gora z vodo in krščansko simboliko. Na Vremščico se navezuje izročilo o zdravilni vodi, kalu, o kači velikanki, o čudežnem svetniku in o trku lune (Premrl 2010, Medvešek 2006: 212, 227). Kot kozmična gora na makroravni nastopa Nanos, na katerem domujejo nadnaravna kača in bele žene, stal naj bi na sedmih, devetih ali trinajstih stebrih, in če bi ti popustili, bi celoten Kras in Vipavsko dolino zalila voda iz njegove notranjosti. Izročilo o grozečem potopu iz notranjosti

Nanosa spominja na kozmogonske mite o svetovnem potopu, ki povrnejo svet v nediferencirano stanje kaosa in odločajo o usodi sveta (Eliade 1987: 47-49, 129-131; Dragan 1999: 22-23, 97, Hrobat 2010a: 148-154).

Slika 3: Hrast na križišču pri Gropadi naj bi imel zdravilne moči. V tradicijskih predstavah veljajo tako hrasti kot križišča za posrednike z onstranstvom, od koder prihajajo nadnaravne sile.

Figure 3: An oak at a crossing near Gropada is supposed to have healing powers. In traditional beliefs, oaks and crossings are believed to be mediators for the other world, whence supernatural powers come.

Slika 4: Vremščica bogati izročilo o zdravilni vodi, kalu, o kači velikanki ter o čudežnem svetniku. Dva vrhova, ki naj bi nastala po trku lune, spominjata na tradicijske predstave o čudežnih drevesih z dvema vrhovoma in na mitične sovražne dvojčke v indoevropskih teogonijah.

Figure 4: Vremščica is home to rich traditions about medicinal water, a water hole, a giant snake, and a miraculous saint. Two tree tops which are supposed to have resulted from the collision of the Moon are reminiscent of traditional images of miraculous trees with double tops and mutually hostile mythical twins in Indo-European theogonies.

Na Krasu je navzven enotna identiteta vaške skupnosti razdrobljena na manjše vaške identitete, ločene po prostorskih enotah. Notranje strukturiranje vasi se odraža skozi ustno izročilo, toponime in skupinske identifikacije, skozi šege in navade ob ivanjskem kresovanju. V Rodiku se dvodelna struktura vasi, na katero se naslanja petdelna, prepozna v ustnem izročilu o najstarejšem delu vasi, ob šegah pri pustovanju, delitvi skupnih del, ob smrti, pri čemer vsakemu delu vasi ustreza del pokopališča, in ob liturgičnih obredih, pri čemer so

ženske vsakega dela vasi sedeje v cerkvi ločeno (Hrobat 2010a: 165-178; 2010c). Paralele notranji strukturiranosti naselij najdemo po Evropi, recimo v grških ter romunskih vaseh ali v makedonski rodovni grupiranosti grobišč (Risteski 2005: 209). V takšni notranji strukturiranosti bi lahko prepoznali splošen konceptualni princip strukturiranja sveta, ki temelji na konceptu binarne opozicije (Lévi-Strauss 1989: 131-161; Dragan 1999:

Slika 5: Kot kozmična gora nastopa Nanos, na katerem domuje nadnaravna kača, stoji na stebrih, je poln vode in grozi s povodnjijo, kar spominja na kozmogonske mite o svetovnem potopu.

Figure 5: Nanos is seen as a cosmic mountain standing on columns; it is home to a supernatural snake and full of water which threatens a deluge, recalling cosmological myths of the Flood.

128-150). Vzrok bi morda lahko odkrili tudi z raziskavami v smeri različnega časovnega zaporedja kolonizacije rodov ali različnih hierarhičnih struktur prebivalstva.

V ustnem izročilu Krasa je mogoče zaslediti ostanke zelo arhaične mitologije. Prepoznavna je v Babi, po kateri se imenujejo kamnita monolita pri Rodiku in pri Opčinah nad Trstom ter nekateri toponimi. Skoraj povsod po Krasu so starši strašili otroke ob prvem odhodu v Trst, da bodo morali poljubiti ali pihati v rit "šmrkavi Babi". Enaka otroška folklorja je znana tudi v Vipavski dolini, v hrvaškem Kvarnerju in Istri. Ponekod so bile kamnite monolitne babe vključene v obredja, tudi v darovanja, kot recimo na Velebitu, na Veliki planini ali v Golcu v Čičariji (Hrobat 2010a: 183-253; Pleterski 2009 itd.).

Po slovanskem svetu se po babi imenujejo najrazličnejše stvari, od zadnjih snopov žita, kruha, krajev, od koder prihaja nevihta, delov ljudskih orodij in delov arhitekture, hribov, raznih padavinskih pojavov, mraza, lune, ozvezdij, mavrice, dnevov, mesecev in obdobij v letu itd. Na splošno "baba" označuje nekaj, kar služi za oporo, osnovo, podlago (npr. steber pri kozolcu, sklepni kamen apnenice) (glej Hrobat 2010a: 192-195; Ternovskaja, Tolstoj 1995: 122-123). Po eni strani označuje stare, iztrošene, nerodovitne, zato manj vredne stvari (npr. baba kot starka, čarovnica s poudarjenimi negativnimi lastnostmi, piškav oreh na Krasu), po drugi strani pa mlade, žive, bujne, rodne stvari (npr. baba kot mlada ženska, mati, samica - z zdravilo življenjsko močjo, telesno privlačnostjo, plodnostjo itd.) (Piškur 1965).

Na splošno baba asocira na vodo ali prek nahajališča skalnega monolita ob vodi (Vince-Pallua 1995/96) ali prek povezave s padavinskimi pojavi (Baba kot mesto prihoda nevihtnih oblakov, npr. Železna Babica pri Lokvi, baba, ki naj bi prinašala točo, npr. na Veliki Planini itd.) ali prek pridevnikov za mokroto

(smrkava, blatna). V Rodiškem izročilu postane njen urin dež, njen prdec veter, ko dvigne krilo, pa posije sonce (Peršolja 2000: 27; Hrobat 2010a: 207-214).

Baba je po celotnem slovanskem svetu povezana z goro, kar bi lahko nakazovalo širše evrazijske predstave o gori kot zemlji in ženski/materi. Toponimi enačijo dele telesa Babe s segmenti gore (Babin kolk, koleno, glava itd.) (Čausidis 2008: 274-278). Tudi iz kraškega izročila, po katerem so tistemu, ki je padel na tla, rekli, da je poljubil "šmrkavo Babo", je mogoče sklepati, da "šmrkava Baba" ne more biti nič drugega kot zemlja sama (Hrobat 2010a: 220).

Izredno arhaičnost izročil o Babi, ki presegajo zgolj slovanske primerjave, ki so se sprva nakazovale (Hrobat 2010a: 222-224), kažejo enaka rekla, šege in navade iz Francije in Italije. Prav tako so v italijanskih alpskih dolinah Ade in Mere, v Liguriji, v Franciji, v mestih Brion, Fouras, de Saintes, St. Thomas de Conas, gojitelji ostrig v Bretanji in ponekod drugod strašili otroke ob prvem odhodu v mesto, iz doline ali ob vstopu na določeno območje s poljubljanjem riti "ta stare" (fr. la vielle ali it. la vecchia). Ravno tako so kamnom darovali, poznali so enak rek kot na Krasu, da ob padcu na tla poljubiš "to staro" in po Babah – hribih napovedovali slabo, deževno vreme (Delavigne 1982; Bracchi 2009: 335-337; <http://www.italia-eventi.com/2010/12/der-orsh-vander-belin-il-sedere-della.html>; 12.10.2010; <http://www.paleoastronomia.com/articoli/shopexd.asp?id=90>; 12.10.2010).

Ob zažigu zadnjega snopa žita, "babe", so na Krasu in drugod zaželeli enako za naslednje leto. Baba tako zaključí en letni cikel, dobro letino, ki se mora končati s "smrtjo", da se naslednje leto lahko spet obnovi. Kar je podlaga celotnemu makrokozmosu, osnova konstrukciji, življenju, predstavlja tudi njegov konec, z babo se začne in konča (Hrobat 2010a: 222-226). V obsecenih izročilih o poljubljanju babe ob prvem prestopu na določeno območje je mogoče prepoznati ostanek iniciacijskega obreda prehoda (Delavigne 1982: 132). Primerjave iz slovanskega, italijanskega, belgijskega in francoskega območja nakazujejo, da se je v kraškem izročilu o Babi ohranil spomin na vseevropski predkrščanski lik, gospodarico elementov, plodnosti, življenja in smrti.

Slika 6: V živo steno vklesana Baba v podobi ženske na vhodu v mesto Grobnik, s katero so strašili otroke tako kot na Krasu, dokazuje, da se v kamnitih monolitnih babah resnično skrivajo ženski liki.

Figure 6: There is a Baba in the image of a woman chiselled out of a solid rock wall at the entrance to the town of Grobnik which was used to frighten children, the same as in the Karst region, which proves that stone monolithic "babas" truly conceal female figures.

Slika 7: Na Stari Babi nad Šturjami nad Ajdovščino so še danes ostanki kresa, ki so ga tudi drugod zažigali ob monolitnih babah.

Figure 7: At Stara Baba above Šturje above Ajdovščine the remnants of the bonfire that used to be lit here (and elsewhere) alongside monolithic "babas" can still be seen.

Viri in literatura

- Bracchi, R. (2009): *Nomi e volti di paura nelle valli dell'Adda e della Mera*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Cadoret, A. (2007): "Espace." V: Bonte, P., Izard, M. (ur.), *Dictionnaire de l'ethnologie et de l'anthropologie*. Presses universitaires de France, Paris. Str. 235–236.
- Čausidis, N., (2008): "Mythologization of the Mountain". V: Kulavkova, Kata (ur.), *Memory & Art. Interpretations*. Vol 2. MANU, Skopje. Str. 261–303.
- Delavigne, R., (1982): *Sur les expressions angevines. "Aller à Brion bijer le cul de la Vieille"; étude ethno-mythique de littérature orale*, V: *Actes du colloque de langue et littérature orales dans l'Ouest de la France*, 1982, Presses de l'Université d'Angers, Angers. Str. 111-143.
- Descola, P., Pálson, G., (1996): "Introduction." V: Descola, P., Pálson, G. (ur.), *Nature and Society. Anthropological perspectives*. Routledge, London, New York. Str. 1–22.
- Dilke, O. A. W., (1971): *The Roman land surveyors. An introduction to the Agrimensores*. David & Charles, Newton Abbot.
- Douglas, M., (1993): *Čisto i opasno*. Biblioteka XX. Vek, Beograd.
- Dragan, R., (1999): *La représentation de l'espace de la société traditionnelle. Les mondes renversés*. L'Harmattan, Paris.
- Eliade, M., (1987): *The Sacred and the Profane. The Nature of Religion*. A Harvest Book, Harcourt, Inc., Orlando itd.
- Geertz, C. (1972): "The Wet and the Dry: Traditional Irrigation in Bali and Morocco". *Human Ecology* 1: 73–89.
- Grafenauer, I., (1957): *Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi*, Slovenski etnograf 10: 97–112.
- Guettel Cole, S., (2004): *Landscapes, Gender, and Ritual Space. The Ancient Greek Experience*. University of California Press, Berkeley itd.
- Halbwachs, M., (1971): *La topographie légendaire des évangélis en terre sainte. Etude de mémoire collective*. Presses Universitaires de France, Paris.
- Halbwachs, M., (2001): *Kolektivni spomin*. Studia Humanitatis, Ljubljana.
- Hrobat, K., (2009): *Folklor v vlogi označevanja vaških mej kot prostorskih vrzeli v onostranstvo : primer Rodika*. Studia mythologica Slavica 12: 207–222.
- Hrobat, K., (2010a): *Ko Baba dvigne krilo. Prostor in čas v folklori Krasa*. Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana.
- Hrobat, K., (2010b): "Mrtva počivala na Krasu v primerjavi z mirili." V: Pleterski, A., Šantek, G. P. (ur.), *Mirila. Kulturni fenomen*. Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, Založba ZRC, Ljubljana. Str. 37–44.
- Hrobat, K., (2010c): *Prostorska struktura vasi v ustnem izročilu, šegah in navadah na Krasu*. Traditiones 39/2: 87–105.
- Katičič, R., (2008): *Božanski boj. Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*. Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Katedra Čakavskog sabora Općine Mošćenička Draga, Zagreb, Mošćenička draga.
- Kvideland, R., (1993): "Establishing Borders: The Narrative Potential of a Motif." V: Ellis Davidson, Hilda (ur.), *Boundaries & Thresholds*. The Tumble Press, Gloss. Str. 13–20.
- Leach, E., (1983): *Kultura i komunikacija. Logika povezivanja simbola*. Prosveta, Beograd.
- Lévi-Strauss, C., (1989): *Strukturalna antropologija. Stvarnost*, Zagreb.
- Medvešček, P., (2006): *Let v lunino senco*. Taura, Nova Gorica.
- Mencej, M., (1997): *Pomen vode v predstavah starih Slovanov o posmrtnem življenju in šegah ob smrti*. Slovensko etnološko društvo, Ljubljana.

- Mencej, M.,(2005): "Funkcije povedk o nočnih srečanjih s čarovnicami in njihova vloga v konstrukciji prostora in časa." *Studia mythologica Slavica* 8: 167–186.
- Michel, J.,(1994): *At the Center of the World. Polar Symbolism Discovered in Celtic, Norse and Other Ritualised Landscapes.* Thames and Hudson, London.
- Peršolja, J. M.,(2000): *Rodiške pravce in zgodbe.* Mladika, Ljubljana.
- Piškur, M.,(1965). *Pomenska analiza besede baba.* *Jezik in slovnstvo* 10/1: 6–15.
- Pleterski, A.,(2009): "Nekateri topografski vidiki obrednih mest." *Studia Ethnologica Croatica* 21: 27–46.
- Premrl, B.,(2010): *Cerkev na Gori sv. Urbana. Ob blagoslovitvi obnovljene cerkve sv. Urbana na Vremščici 24. maja 2009.* Dopolnjena razmnožena brošura. Ljubljana.
- Radenković, L.,(1996): *Simbolika sveta u narodnoj magiji južnih Slovena.* Beograd: Prosveta, Balkanološki institut SANU (Biblioteka slovenski svet).
- Risteski, L. S.(2001): "Space and Boundaries between the worlds." *EthnoAnthropoZoom* 1: 154–179.
- Risteski, L. S.(2005): *Kategorite prostor i vreme vo narodnata kultura na Makedoncite.* Matica Makedonska, Skopje.
- Segaud, M.,(2008): *Anthropologie de l'espace. Habiter, fonder, distribuer, transformer.* Armand Colin, Paris.
- Šmitek, Z.,(2004): *Mitološko izročilo Slovencev. Svetinje preteklosti.* Študentska založba, Ljubljana.
- Ternovskaja, O., A., Tolstoj, N.I., (1995): "Baba." V: Tolstoj, N. (ur.), *Slavjanske drevnosti: etnolingvističij slovar.* *Meždunarodne otnošenija, Moskva.* Str. 122–123.
- Van Gennep, A.,(1977): *The rites of passage.* Routledge and Kegan Paul, London, Henley.
- Vernant, J-P., (2001): *Mito e pensiero presso i Greci. Studi di psicologia storica.* Piccola Biblioteca Einaudi, Torino.
- Vince-Pallua, J.,(1995/96): "History and Legend in Stone – To Kiss the Baba." *Studia ethnologica Croatica* 7/8: 281–292.
- Zonabend, F.,(1993): *Dolgi spomin. Časi in zgodovina v vasi.* ŠKUC, Filozofska fakulteta, Ljubljana.